

Nehri Yeniden Akıtmak

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE BİLİMLERİN BİRLİĞİ

EDİTÖR

VEYSEL ELİŞ

Dr. Veyssel ELİŞ

2012 yılında girdiği Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2017 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Anabilim Dalında hazırladığı “Ebu’l-Hasan el-Eş‘arî’nin Âlem Anlayışı” başlıklı teziyle 2019 yılında yüksek lisansını, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelam Anabilim Dalında yazdığı “Câhız’ın Tabiat Felsefesinde Evrimin İmkânı” başlıklı teziyle 2023 yılında doktorasını tamamladı. Bu doktora tezi, 2024 yılında Kastamonu Üniversitesi Muhammed İhsan Oğuz Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen V. İlahiyat Lisansüstü Tez Yarışması’nda doktora kategorisinde ikincilik ödülüne layık görüldü. 2018 yılında Anadolu Üniversitesi Adalet Programını, 2025 yılında ise İstanbul Üniversitesi AUZEF Felsefe Programını tamamladı. 2021-2024 yılları arasında çeşitli TÜBİTAK projelerinde, Hefiad ve İslam Düşünce Enstitüsü gibi kuruluşlarda bursiyer-araştırmacı olarak görev aldı. Hâlihazırda Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Bilim Tarihi Anabilim Dalında ikinci doktora eğitimine devam etmekte ve Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	13
---------------------	-----------

BİLİMLERDE USÛL VE METODOLOJİ

1. İLAHİYAT BİLİMLERİNDE YÖNTEM	23
Prof. Dr. Celal Türer	
2. İSLÂM NAZARÎ GELENEKLERİNDE YÖNTEM	43
Prof. Dr. Ömer Türker	
3. FIKHÎ TEFEKKÜRDE USÛL TASAVVURLARI	59
Prof. Dr. Hasan Hacak	
4. KELÂM İLMİ, YÖNTEM VE BİLİMSEL KİMLİK	69
Doç. Dr. Murat Kaş	
4.1. GAZZÂLÎ VE METAFİZİK BİLGİDE YÖNTEM	103
Prof. Dr. M. Cüneyt Kaya	
4.2. GAZZÂLÎ'DE KUŞKU, YÖNTEM VE ELEŞTİRİ	115
Prof. Dr. Ömer Türker	
4.3. NEYİ BİLEBİLİRİZ? İSLAM DÜŞÜNCESİNDE GENEL VE ÖZEL METAFİZİĞE ULAŞMANIN YOLLARI	139
Prof. Dr. Eşref Altaş	
4.4. KONEVÎ VE TÛSÎ: NAZAR VE MÜŞÂHEDE ARASINDA BİLGİ, YÖNTEM VE GERÇEKLİK	183
Prof. Dr. İbrahim Halil Üçer	

5. FİZİKSEL EVRENE BAKIŞ: KELÂMÎ, MEŞŞÂÎ VE KİMYEVÎ YÖNTEM	199
Prof. Dr. İbrahim Halil Üçer	
6. MATEMATİK BİLİMLER, USÛL VE YÖNTEM	239
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu	
7. HAKİKAT, MUTABAKAT VE YANLIŞLAYARAK İLERLEME	253
Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün	

BİLİMLERDE BİRLİK VE TASNİF

1. İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE BİLİMLERİN BİRLİĞİ VE TASNİFİ	269
Prof. Dr. Ayhan Çitil	
2. İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE MERÂTİBU'L-ULÛM	283
Prof. Dr. Recep Şentürk	
3. TAKSİM İLE TASNİF ÇANAĞINDA: BİLGİNİN ZÂTÎ VE BİLİMLERİN İTİBARÎ 'BİRLİK'İ	293
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu	
4. BİLİMLERİN BİRLİĞİ: TARİHSEL AÇIDAN BİR DEĞERLENDİRME	311
Prof. Dr. İbrahim Halil Üçer	
5. BİLİMLERİN BİRLİĞİ: GAYE PROBLEMİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME ...	327
Prof. Dr. İbrahim Halil Üçer	
6. BİLİMLERİN BİRLİĞİ: MANTIKSAL AÇIDAN BİR DEĞERLENDİRME	341
Prof. Dr. Eşref Altaş	
7. MODERN DÖNEMDE BİLİMLERDE BİRLİK ARAYIŞININ MAHİYETİ VE TEMELLERİ	361
Prof. Dr. Ayhan Çitil	

BİLİMLERDE BÜTÜNLÜK SORUNU

1. BİLGİ TASAVVURUMUZ: DÜN VE BUGÜN	385
Prof. Dr. İbrahim Kalın	
2. AKLÎ VE NAKLÎ İLİMLER AYRIMI VE BİLİMLERDE BİRLİK SORUNU	401
Prof. Dr. Ömer Türker	
3. FIKIH İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ VE BÜTÜNLÜK SORUNU	421
Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal	
4. KELÂM İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ VE BÜTÜNLÜK SORUNU	443
Prof. Dr. Ömer Türker	
5. TEFSİR İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ VE BÜTÜNLÜK SORUNU	461
Prof. Dr. M. Taha Boyalık	
6. TASAVVUF İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ VE BÜTÜNLÜK SORUNU	469
Prof. Dr. Ekrem Demirli	
7. FELSEFE İLMİNİN DİĞER İLİMLERLE İLİŞKİSİ VE BÜTÜNLÜK SORUNU	489
Prof. Dr. M. Cüneyt Kaya	
8. ARAP LENGÜİSTİĞİNDE MÜPHEMLİK SORUNU VE EVRENSEL BİR KANON ARAYIŞI	505
Prof. Dr. Soner Gündüzöz	
9. SOSYAL BİLİMLER VE İSLÂM BİLİMLERİ İLİŞKİSİ	519
Prof. Dr. Tahsin Görgün	
10. TABİAT BİLİMLERİ VE İSLÂM BİLİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	541
Prof. Dr. Ayhan Çitil	
10.1. MATEMATİK VE İLAHİYAT	571
Prof. Dr. Ayhan Çitil	

10.2. SAÇAKLI MANTIK, FİZİK VE İLAHİYAT 587

Alev Alatlı

10.3. BİLİM TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ,
BULANIK MANTIK VE İLAHİYAT 601

Prof. Dr. Zekâi Şen

SONUÇ YERİNE:

BİLİMLERDE BİRLİK ARAYIŞI VE

MÜFREDAT SORUNU PANELİ 613

DİZİN 639

TAKDİM

İslam dünyasında bugün İslamî ilimleri tahsil amacıyla yüksek din öğretimi seviyesinde kurulmuş nice İslam üniversitesi, şeriat fakültesi ve İslamî ilimler fakültesi bulunmaktadır. Mısır'da Ezher, Tunus'ta Zeytuna, Fas'ta Kuraviyyîn gibi kadim müesseseler yanında Yemen, Sudan, Suudi Arabistan, Malezya ve Pakistan'da ilmî amaçla kurulan İslam üniversiteleri mevcuttur. Bununla beraber kapıları dünyadaki bütün Müslüman öğrencilere açık pek çok üniversitede yüzbinlerce talebe bulunmaktadır. Bu üniversite ve fakültelerdeki gençlerimiz dinî ilimler tahsil etmektedir. Bir tespite göre sadece İslam dünyasındaki şeriat fakülteleri, yılda elli bin mezun vermektedir. Bu müesseselerde binlerce öğretim üyesi doktor, doçent, profesör öğretim faaliyetleriyle iştigal etmektedir. Lisansüstü seviyede on binlerce master/doktora tezi hazırlanmaktadır. Neredeyse Kur'ân'ın her ayeti, Hz. Peygamber'in her hadisi, tarihteki her ilmî görüş, her âlim müstakil master ve doktora tezlerine konu olmaktadır. Binlerce tefsirci, hadisçi, fıkıhçı, kelâmcı yetişmektedir. Denilebilir ki on dört asırlık İslam tarihinin tamamında son yüzyılda olduğu kadar tefsircimiz, hadisçimiz, kelâmcımız bulunmamaktadır.

Müslüman coğrafyanın pek çok yerinde modern üniversite

eğitimi yanında bir de klasik medrese eğitimi devam etmektedir. Sadece Hindistan ve Pakistan’da milyonları bulan gencimiz ulum-i İslamiyye tahsil etmekte; sarf, nahiv, belagat, mantık gibi alet ilimlerini öğrenmek için yıllarını vermektedir. Sünnî cephede bu faaliyetler yürürken Şîî cephede de mezhep saikiyla aynı faaliyetler yürütülmektedir. İslamî ilimler ve Şîî dünyanın “Hûze” adını verdiği kadim medrese geleneği ile üniversiteler birbirlerine rakip olmuş vaziyette yoluna devam etmektedir. İran’ın Kum şehrinde kurulan Mustafa Üniversitesi bütün dünyadan gelen yüz binlerce öğrenciye ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Türkiye’de de durum İslam dünyasından farklı değildir. Bugün yüzü aşkın ilahiyat fakültesinde on binlerce gencimiz ilahiyat tahsili görmekte, on bin civarında öğretim üyesi bu fakültelerde ders vermektedir. İLİTAM adı altında uzaktan eğitim yoluyla İslamî ilimler tahsil eden on binlerce öğrenci bulunmaktadır. İslam dünyasına nispetle az da olsa klasik medrese eğitimi de çeşitli formüllerle devam etmektedir.

Bugün bütün bu ilmî çaba ve gayretleri dikkate alarak şu soruları kendimize sormamız gerekmektedir: Bütün bu ilmî müktesebat İslam medeniyetine ne kadar süreklilik kazandırabiliyor? Bu olağanüstü ilmî faaliyet bırakın medeniyetimize süreklilik kazandırmayı, dine dair gündelik sorunlarımızı çözmede bize ne kadar katkı sunabiliyor? İlmî, fikrî, ahlâkî krizlerimizi çözmede bu müktesebat ne kadar işe yarıyor? Kendi aramızdaki basit dinî ihtilafları bile ne ölçüde giderebiliyor? Bu müktesebat, ortaya çıkan yeni meselelerde yeni içtihatlarla öncülük etmek bir yana gündelik fetva krizini, fetva karmaşasını ne kadar çözebiliyor? Bütün bu çabalara rağmen ilmî temellere dayanmayan Kur’ân-sünnet tartışmaları neden bitmiyor? Mezhep-meşrep ihtilafları neden çözülüyor? Bireysel ve toplumsal ahlâk sorunları dahi ilmî boyutlarıyla neden ele alınamıyor?

Şüphesiz bu yetersizliğin ortaya çıkmasında siyasî, sosyal, eko-

nomik sebeplerin yanında moderniteden kaynaklanan, zihinsel farklılıklara dayanan sebepler de dikkate alınmalıdır. Ancak bilinmelidir ki en büyük sebep küllî ilim tasavvurunun parçalanması, bilgi anlayışımızın zayıflaması ve bilimlerde birlik fikrinin terk edilmesidir. Zira bilginin kaynakları ve araçları bakımından bilimlerin birliğini yok sayan, aralarındaki ilişkiyi kuramayan bir bilim anlayışının bütün bu sorulara doğru cevaplar verebilmesi, sorunların çözümüne dair bilgi, fikir, düşünce üretmesi mümkün değildir. Elbette böylesi parçacı bir yaklaşımın varlıkla değer arasındaki ilişkiyi tesis etmesi, hakikat ile bilgi arasındaki ilişkinin farkında olması, şahadet âlemi ile gayb âlemi arasındaki ilişkiyi keşfetmesi, din ile dünya arasındaki ilişkiyi dengeye oturtması, akıl ile nakil arasındaki ilişkiyi mutedil bir zemine taşıması hatta ilim ile amel arasındaki ilişkinin bütünlüğünü yakalaması da mümkün değildir. Zira vahiy, âlem, insan ve kâinata bütüncül bakış açısı kazandıran bir bilim anlayışından uzak olmak, vahyî bilimleri, insan ve kâinattan koparmak, tabii ve beşerî bilimleri vahiyden mahrum bırakmak, bugün karşı karşıya kaldığımız sorunların temelini oluşturmaktadır. Bu sebeptir ki bilimlerin tevhidinde dair hakikatin farkına varamayan, bütüncül yaklaşımdan yoksun, bütün dünyanın kendisinden istifade ettiği kitapları, telifleri, teorileri çok az sayıda okunan Müslüman ilim adamlarımızın varlığı herkesçe bilinmektedir. Bu durum, hâliyle kendi içinde sadece din eğitimi ve din hizmetleri adı altında iki sektöre hizmet etmekle sınırlı bir durumu beraberinde getirmektedir. Bilimlerin birliğinden yoksun olarak bu sahalarda ilim tahsil eden insan sayısının artması, akademisyenlerin çoğalması sorunların daha da artmasına yol açmaktadır.

İlimlerin her birini müstakil bir adacığa dönüştürmek, söz konusu bilgi adalarında kurulan ihtisas hapishanelerinde araştırma yapmak hiç kimseyi ilim adamı yapmaz. Bu hapishanelerde

üretilen bilgi insanlığa hiçbir şey kazandırmaz. Bilgi bütünlüğünü ve bilimlerin tevhidini kaybeden insan pek çok sorunla karşı karşıya kalır: İnsanın varlığındaki birlik bozulur. İnsan maddî bilginin sınırlarında kalır. Gayb ve melekût âlemlerinin derununa inemez. Kur’ân’ın ifadesiyle *يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* / “Sadece dünyanın zahirî bilgisine vâkıf olur.” (Rûm 30: 7). Binaenaleyh bir İslâmî ilimler talebesi, varlık ve kâinat hakkında bütüncül bir anlayışa sahip olabilmek için asgari olarak tabiî ilimlerin temellerini, kâinatı oluşturan unsurları, Allah’ın kâinata yerleştirdiği kanunları yani tıp, coğrafya, astronomi, fizik, kimya gibi tabiî ilimlerin temel gayelerini ve bu ilimlerin vahyî ilimler ile ilişkisini bilmelidir. Fen ve tabiî bilimler öğrencisi ise Kur’ân, sünnet, akaid, fıkıh, siyer, hadis gibi vahyî ilimlerin temellerine vâkıf olmalıdır. Hem inanç, ibadet ve ahlâkını düzeltmek hem de materyalist düşüncelerden korunmak için bu zorunludur. İnsan ve sosyal bilimler öğrencisi de insanın ruhu ve bedeni arasındaki ilişkiyi, birey ve toplum arasındaki ilişkiyi doğru kurmak için her ikisine de vâkıf olmalıdır. Gazzâlî, *İhyâ*’da şöyle der: “Bir ilim talebesi ilim tahsil ederken övülen hiçbir ilmi dışarıda bırakmamalıdır. Her ilmin en azından gayesi ve maksadı üzerinde düşünmelidir. Sonra ömrü kifayet ederse birinde derinleşmelidir. Bunu da yaparken önem sırasına riayet etmelidir. Çünkü bütün ilimler birbirinin yardımcısıdır ve birbiriyle irtibatlıdır. Zira hakikate götürmeyen, varlık ve tabiat ile insicam içinde olmayan her bilgi, eksik zahirî bilgidir. Oysa insan yeryüzünü imar etmekle emrolunmuştur (Hûd 11: 61). Varlığın hakikati ve insanın gayesi anlaşılmadan yeryüzü imar edilemez. Mümin sadece ibadet ederek yeryüzünü imar edemez. Bilgi bütünlüğü ve bilimlerin tevhi-di doğrultusunda verilen bir eğitim, insanoğlunun hayattaki büyük vazifelerini de kolaylaştırır. Bugün insan en karmaşık kimyasal formüller peşinde koşarak kitle imha silahlarını üretirken varlığın gayesini, yaratılışın hikmetini, hayatın sırrını nasıl an-

layacağını bilmemektedir. Bu parçalanmış bilgi ve bilim anlayışının insan üzerindeki olumsuz bir etkisi de ahlâka dayanmayan ilim ve dinden uzak seküler bir ahlâk üretmesidir.

İslam medeniyetinin iki esası vardır: din ve ilim. Medeniyet din ve ilmin birlikteliği üzerine bina edilmiştir. Biri diğerini ilga etmez. Biri diğerinden ayrılmaz. İslam medeniyeti, muharref din ile mücerret ilim arasında tenakuz gördüğünde ikisini birbirinden ayıran, ikisi arasında savaş ilan eden sonra da bilim lehine dinden vazgeçen Batı medeniyeti ile karıştırılmamalıdır. Din, beşerî hayatın ilahî kaynağıdır. İlim ise yaratıcının varlık âlemine yerleştirdiği kanunların bilgisidir. Diğer taraftan ilim teklifin esasıdır, içtihadın kaynağıdır, söz ve amellerin sağlamasıdır. İlmin iki kitabı vardır: vahiy kitabı ve kâinat kitabı. İnsan ve tabiatı birbirinden ayıran bir ilim anlayışı, insanı hakikate götürmez. Tenzil ile tekvini ayırmak bizi ikisini de anlamaktan mahrum bırakır. Vahyî bilimler, insan bilimleri ve tabiî bilimler birbirinden ayrılmaz. Vahyin muhatabı insandır. Muhatap anlaşılmadan hitap anlaşılmaz. İlahî hitap aynı zamanda varlık kitabının lisanıdır; yaratılışın tefsiridir. Yaratılış anlaşılmadan ilahî esmâ ve buyruklar anlaşılmaz. Varlık âlemi esmanın tecellisidir. Tecelligâh anlaşılmadan esmâ anlaşılmaz. Başka bir ifadeyle bilginin iki kaynağı vardır: varlık ve vahiy. Vahiy, insanı birinci bilgi kaynağı olan varlık ve tabiatı anlamaya, öğrenmeye, üzerinde düşünmeye ve keşfetmeye davet eder. Kur'ân-ı Kerîm'de (De ki: düşününüz! / قُلْ اَنْظُرُوا) (Yûnus 10: 101) (De ki: yeryüzünü dolaşınız! / قُلْ (سِيرُوا) (En'âm 6: 11; Neml 27: 69; Ankebût 29: 20; Rûm 30: 42), (Nazar ediniz! / فَانْظُرُوا), (Görmez misin? / اَلَمْ تَرَ), (Görmez misiniz? / اَوَلَمْ يَرَوْا) diye başlayan bütün ayetler bu daveti içerir. Her iki bilgi kaynağını anlamamızı sağlayacak iki nimet vardır: Biri si akıl diğeri ise beş duyu organımızdır. Vahyî ilimler ile kevnî ilimlerin birliği her iki açıdan da zorunluluk arz eder. Kısaca her

konuda olduğu gibi İslam bilgi anlayışında tevhid ilkesi esastır. Yaratan da O'dur, yaşatan da. Vahyeden de O'dur, kitabı veren de. Akıl veren de O'dur, beş duyu organımızı bize lütfeden de yine O'dur: “وَاللّٰهُ اٰخَرُ جَکُمْ مِنْ بُطُوْنٍ اُمَهَا تَکُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَکُمُ السَّمْعَ / وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْئِدَةَ لَعَلَّکُمْ تَشْكُرُوْنَ / Siz annenizin karnından çıkarken hiçbir şey bilmiyordunuz. İşitme, görme ve kalbi veren O'dur; ta ki şükredesiniz.” (Nahl 16: 78).

Burada üzerinde durmak istediğimiz esas husus, İslam inancını yeniden inşa etmek, İslam medeniyetini yeniden ayağa kaldırmak ve yeryüzünde istihlaf görevini yeniden üstlenmek için gerekli gördüğümüz vahyî ilimler, insanî ilimler ve kevnî ilimler arasındaki birliği sağlamaktır. Zira vahyi, insanı ve kâinatı bir bütün olarak ele alan İslam bilim anlayışında en önemli kaide olan “لا تعارض بين صحيح المنقول وصريح المعقول / Sahih nakil ile sarîh akıl arasında çelişki olmaz.” İnsanla varlık ve kâinat arasında bir birlik oluşur. Böyle olduğunda insan hem tabiatın kulu-kölesi olmaz hem de arzularını tanrı edinmez. Bu birlik insan-Allah ilişkisini tanzim ettiği gibi insan-insan ilişkisini de tanzim eder. Yeryüzünü imar ve hilafet vazifesini hakkıyla yerine getirmemizi sağlar. Gazzâlî *İhyâ*'sında der ki: “Akıl-nakil ilişkisinde kâdî, akıldır. Akıl, değiştirilemeyen ve görevinden azledilmeyen hâkimdir. Akıl, şeriâtın şahididir; tezkiye edilmiş ve adaleti ilan edilmiş bir şahittir.” İbn Teymiyye de *Der'ü te'ârûzî'l-akl ve'n-nakl* adlı eserinde der ki: “Aklî deliller ile naklî deliller birbirinden ayrılmazlar. Her biri diğerinin sıhhati için zorunludur. Aklî deliller peygamberlerin haber verdiklerini tasdik eder. Naklî deliller aklî delillerin varlığını beyan eder. Allah, akılla bilinir. Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları, peygamberlerin sadakati yine akılla bilinir. Bazıları naklî ilimlerde aklî ilimlere yer yok zanneder. Bazıları ise sem'îyyatta aklıyyat olmaz, derler. Oysa sarîh akıl sahih nakle mutabıktır.”

İslam medeniyetinde ilimlerin tasnifine dair eserleri incele-